УДК 930.2:001:636.1

ЕВОЛЮЦІЯ НАУКОВИХ ІДЕЙ, ЩОДО ВИВЧЕННЯ РІДКІСНИХ ТА РЕЛІКТОВИХ ПОРІД КОНЕЙ УКРАЇНИ

Рецензент: канд. с.-г. наук І.В. Ткачова

В.В. Кунець[*]
Інститут тваринництва УААН

У час становлення незалежної Української держави постає необхідність поглибленого вивчення історії вітчизняної науки. Серед її галузей одне Її провідних місць займає історія сільськогосподарської науки, зокрема конярства. У статті розглянуто внесок учених щодо вивчення рідкісних та реліктових порід коней. Усвідомлюючи важливість цього питання вчені України, як і вчені інших країн, зверталися до нього неодноразово. У цій роботі була зроблена спроба історичної реконструкції еволюції окремих ідей в науковому конярстві з цього питання.

Ключові слова: **конярство, тарпан, кінь Пржевальського, поліський кінь, рідкі та реліктові породи коней, праці вчених, історія сільськогосподарської науки.**

Матеріали та методи дослідження. Це дослідження наслідувало мету здійснити цілісний комплексний аналіз розвитку наукових ідей з даного питання. Основним матеріалом дослідження слугували оригінальні праці (монографії, статті, дисертації) українських учених-конярів. Для пошуку та систематизації первинної інформації застосовували традиційні (бібліографічний, архівознавчий та джерелознавчий) аналізи.

Результати дослідження. Людина приручила коня близько 6 тис. років тому. Де й коли це відбулося - невідомо, але батьківщиною сучасного коня більшість вчених вважає південноросійські степи.

Ще 100 років тому на просторих степах півдня України жили табунці диких коней - **тарпанів**, потомків стародавніх степових коней. На мові тюркських народів означає «нестися вскач, що духу, летіти вперед». Відомий російський зоолог та мандрівник С. Гмелін, був одним із перших вчених, який у 1768 р. дав науковий опис степового тарпана. Згодом А.Е. Брем (1902 р.) описує тарпана як тварину невеликого зросту з широкою горбоносою головою, покритою густою, короткою і хвилястою шерстю, чорно-бурого або брудно-жовтого забарвлення, на тонких сильних ногах із довгими бабками. У зимовий період шерсть ставала жорсткою і довгою, утворюючи на підборідді «бороду».

У 2009 р. фахівцями Липецького педагогічного університету у Воронезькій області знайдені останки тарпанів, більше 10 особин. Це доводить, що тарпани жили у верхньому плейстоцені близько 12 тис. років до н.е. (рис. 1.).

Існувало два підвиди тарпанів: лісовий та степовий. Лісовий тарпан мешкав у лісостепу, а степовий – у степах Європи.

[*] Науковий керівник – доктор вет. наук, член-кореспондент УААН Є.В. Руденко

Рис. 1. Викопні рештки тарпана, Воронезька обл. (12000 р. до н.е.).

У 1830 р. невеликі табуни тарпанів ще зберігалися в окремих місцях від Південного Буга до Манича. За даними штутмейстера Стрілецького конезаводу Т.Д. Тімофєєва, на початку 1830 р. стада їх траплялися в степах на північ від Сіверського Донця. Місцевість ця на той час була покрита лісами й болотами і залишалася мало заселеною. Найдовше вони протрималися в Херсонському, Дніпровському і Мелітопольському повітах Катериновславської губернії (А.А. Браунер, 1923 р.). Проте освоєння степів йшло швидкими темпами і ще швидше йшло винищування тарпанів, що заважали розвитку сільського господарства. У кінці кінців від численних стад залишилося два табуни. У 1863 р. доктор Зеленкевич писав у «Таврийских губернских ведомостях» про те, що необхідно прийняти розпорядження влади щодо збереження цієї зоологічної рідкості. Але і уряд, і земства Херсонської й Таврійської губерній залишилися глухі до закликів учених.

Питання про тарпана, без сумніву, актуальне з точки зору не тільки теоретичної, але і практичної, оскільки пов'язане з проблемою походження домашніх коней, рішення якої має велике значення для практики розведення.

Раніше дослідники заперечували дикий характер тарпана, не дивлячись на дуже ретельну обробку І. Черкським [1] остеологічних останків його останніх представників і не дивлячись на нотатки, що збереглися про нього від останніх безпосередніх свідків його існування.

Пізніше, в 1896 р. в „Журнале Министерства народного просвещения” вийшли роботи російських вчених Ф. Кеппена та Д. Анучина. Відомий російський зоолог Ф. Кеппен тривалий час працював інспектором сільського господарства на півдні України і вивчав життя диких коней, в зокрема, степового тарпана. Як і Ф. Кеппен, Д. Анучин підтвердив версію про дикий характер, якщо не останніх то, в будь якому випадку, попередніх тарпанів, які жили в степах південної Росії [2- 3].

Степові тарпани широко кочували табунами, що складалися з 10-15 кобил із лошатами та жеребця-ватажка, який охороняв косяк від посягань інших самців, вступаючи з ними в запеклі бійки. Тарпани іноді відбивали від табунів домашніх кобил, легко справляючись з домашніми жеребцями. Це слугувало однією з причин безжального полювання на тарпанів. Крім того, диких коней вбивали за смачне м’ясо. Але головну роль у зникненні тарпанів відіграло не пряме переслідування людиною, а відкриття цілинних доріг, їх основного місця проживання. На більшій частині ареалу (з приазовських, кубанських і донських степів) ці коні зникли ще в кінці 18 - початку 19 ст. Найдовше степові тарпани зберігалися в причорноморських степах, де вони були численні ще в 1830 -і р. Проте до 1860-х років збереглися лише їх окремі косяки (рис.2).

Рис. 2. Фото одного з останніх степових тарпанів у приватному маєтку.

Лісовий тарпан відрізнявся від степового дещо меншими розмірами та слабшою статурою. У Центральній Європі лісовий тарпан був винищений ще в ранньому середньовіччі, проте в Польщі і Східній Пруссії дожив до кінця 18 – початку 19 ст. Останній лісовий тарпан був убитий у 1914 р. у Східній Пруссії. Лісові тарпани, що жили у звіринці в польському місті Замостьє, були роздані селянам у 1808 р. У результаті вільного схрещування з домашніми кіньми вони дали так званого польського коника – схожу на тарпана невелику сіру конячку з темним „ременем" на спині й темними ногами.

Тарпан дуже важко піддавався прирученню. Полювання і розорювання степів призвели до того, що цей вид тварин зник. Останній дикий тарпан (кобила) був убитий у 1879 р. недалеко від с. Асканія-Нова. У 1918 р. у маєтку біля Миргорода в Полтавській губернії загинув останній степовий тарпан.

На початку XX ст. вийшли у друку праці віденського вченого О. Антоніуса про тарпана. У результаті проведених дослідів зоолог прийшов до висновку загалом тотожному з висновками Ф. Кеппена.

Згодом, у 1949 р. побачила світ робота В. Громової по історії коней у Старому Світі [4]. Якщо прийняти до уваги, що, не дивлячись на численні літературні дані використані в її роботі (268 статей), то в цій праці, як і в працях О. Антоніуса, не згадуються про роботи Ф. Кеппена та Д. Анучіна, тому однакові висновки авторів стосовно проблеми тарпана цим тільки підтверджуються. На думку В. Громової, з ранньоісторичних часів він заселяв у великій кількості степи східної Європи, і його кров, ймовірно, тече в багатьох породах російських коней.

Декілька десятиліть, починаючи з 1930-х рр., польськими вченими велася робота з відродження тарпана, для чого використовувалися місцеві коні з територій, де він мешкав. Шляхом ретельного відбору була одержана група тарпаноподібних коней (рис. 3). Схожість яких з тарпаном обмежена лише зовнішніми ознаками (польський коник).

У Польщі багатопланові наукові роботи з тарпаноподібними кіньми проводилися в Бєловежі до 1955 р. (Т. Ветуляні) [5], а потім продовжені на півострові в лісовому заповіднику при Інституті генетики і розведення тварин. У 1944 р. російський професор В. Нагорський виказав свій погляд на практичне значення розведення тарпанів у заповіднику Біловезька пуща. На його думку цей заповідник мав поставити своїм завданням відновлення тарпана в його первинному вигляді, але, спираючись на значну групу польських лісових коней, повинен був прагнути до збереження і зміцнення в них тих, вигідних у господарському відношенні властивостей тарпана, які могли б в майбутньому слугували удосконаленню робочого і військового коня.

Початі в 1922 р. довголітні дослідження щодо польського дрібного коня проводилися Т. Ветуляні. Окрім виявленої належності польського дрібного коня (малопольська порода) до типу тарпану, йому вдалося

доказати, що тарпан із степів південної Росії надалі перетворився під впливом післяльодовикових кліматичних змін на екологічний лісовий вид, названий лісовим тарпаном.

Рис. 3. Тарпаноподібні коні, створені шляхом штучного одбору.

У дослідженнях Т. Ветуляні враховувались останки фауни, які постійно знаходилися разом із залишками первісних степових і пізніших лісових тарпанів. Тоді як знайдені ученим льодовикові і післяльодовикові викопні останки степового тарпана знаходили разом з останками типових звірів тундри та степу, так і останки лісового тарпана завжди знаходилися разом із залишками фауни виключно лісової.

Сьогодні Польща має близько 80 тарпаноподібних коней, які створені шляхом штучного одбору. Ці тварини є значною науковою та культурною цінністю.

Окрім вище зазначених сумнівів деяких авторів щодо дикого характеру степового тарпана і його значення як початкової форми для легких коней східної групи, зневажливому становленню до його ролі і важливості, поза сумнівом, більшою мірою сприяла переоцінка впливу (як предка наших коней) дикого коня Пржевальського.

До наших часів у Монголії дожила одна з непарнокопитних тварин роду коней – **кінь Пржевальського**, яка була відібрана, відновлена й

успішно розводиться в біосферному заповіднику «Асканія-Нова» як частина популяції.

Хроніка українських і польських земель має багато вказівок на те, що по степах Російської імперії і Середньої Європи бродили табуни дикого коня. До 70-х рр. XIX ст. ці табуни перебували в придніпровських плавнях. Ф.Е. Фальц-Фейн доставив в українські степи загубленого дикого коня, але, вже родом із Монголії, який на честь знаменитого мандрівника по Центральній Азії М.М. Пржевальського була названа конем Пржевальського. Це тварина невеликого росту, жовто-пісочного забарвлення з короткою чорною гривою без чубка і з хвостом, покритим довгим волоссям тільки в нижній його частині (рис. 4).

Рис. 4. Коні Пржевальського.

На той час багато вчених вважали, що кінь Пржевальського нічим не відрізнявся від зниклого російського коня – тарпана. Пізніше, у 20-х роках XX ст., вченими було встановлено та висказано М.М. Заводовським твердження, що «лошадь Пржевальского представляет самостоятельный вид лошади, отличный от тарпана, который прекрасно акклиматизировался в Аскании, давая регулярно приплод, как в чистом разведении, так и при скрещивании с домашней лошадью. В последнем случае получается плодующее потомство, весьма пригодное для верховой езды и годное для ремонта» [6]. Останнє стосується до молодняку та кобил, що ж до старих жеребців, то вони виявилися найлютішими тваринами в Асканії, і

поводження з ними вимагає не набагато менше обережності, ніж поводження з будь-яким хижим звіром.

Пізніше, в 1939 р., берлінський зоолог Гильцгеймер вказав на основні зоологічні відмінності дикого виду тарпана з диким конем Пржевальського, які раніше недостатньо враховувалися. Наприклад, окрім відмінності за формою тіла і голови, ще на відмінності за хвостом і гривою. На його думку кінь Пржевальського корінним чином відрізняється від усіх домашніх коней. Тому він поставив під сумнів питання, чи зіграв взагалі дикий кінь Пржевальського, що стоїть, на його думку, одним ступенем нижче від дикого тарпана у філогенетичному ланцюзі розвитку, скільки-небудь значну роль в історії походження домашніх коней. Подібного ж погляду дотримувалась у своїх роботах В.Громова.

Розмноження коней Пржевальського почалося тільки в 1904 р. завдяки завезенню п'ятирічного чистокровного дикого жеребця на кличку Васька. Цей жеребець і дві кобили стали родоначальниками асканійського заводу як чистокровних, так і гібридних коней Пржевальського.

Перші ж досліди гібридизації коня Пржевальського з домашніми кіньми були розпочаті в Асканія-Нова з 1902 р. Причому перший приплід від завезених у 1899 р. диких кобил був гібридний, оскільки до 1904 р. в Асканія-Нова не було статевозрілого жеребця коня Пржевальського. Проте така гібридизація, за якої гібридів одержували від чистокровних кобил, навряд чи була доцільна щодо відновленням дикого виду і мала лише спеціальний інтерес. Значно більше значення мали схрещування домашніх кобил із диким жеребцем. У 1902-1940 рр. в «Асканія-Нова» було виведено більш ніж 30 гібридів диких та домашніх коней. Усі ці гібриди плодовиті як по чоловічій, так і по жіночій лініях у будь-якій комбінації схрещування між собою, а також із дикими й домашніми кіньми [7].

Першими гібридами копитних були зеброїди, яких почали одержувати з 1898 р. шляхом схрещувань зебри Чампана з домашнім конем (рис. 5). Самиць зебри запліднювали як природним, так і штучним способами. У даному випадку була успішно застосована методика штучного осіменіння коней, що розроблялася у той час професором І.І. Івановим (1910, 1911 рр.). Усього було одержано 20 зеброїдів від прямих і зворотних схрещувань зебри Чампана з домашнім конем, один гібрид від домашнього віслюка і зебри Чампана і один гібрид-зеброїд від жеребця коня Пржевальського і самиці зебри Чампана. Останнього самця зеброїда одержано в 1929 р. шляхом природного спаровування. Це унікальний екземпляр гібрида такої комбінації, оскільки всі подальші спроби повторити подібне спаровування як природним паруванням, так і штучним способом не увінчалися успіхом [8].

У зв'язку з тимчасовою окупацією в 1941-1943 рр. зоопарк втратив повністю коней Пржевальського. Не залишилося їх і в інших установах Радянського Союзу, куди вони завозилися з Асканія-Нова. Країна повністю позбулася цього виду коней і, здавалося, усі старання вчених пропали безслідно. Але це на так. У 1925-1933 рр. 4 чистокровні коні Пржевальського

(3 жеребці і одна кобила) були продані з Асканія-Нова до Німеччини, а влітку 1942 р. було вивезено (викрадено) ще двох чистокровних диких коней (жеребця і кобилу). Таким чином, 4 жеребці і 2 кобили Пржевальського асканійського заводу, можливо, відіграли відому роль у відтворенні поголів'я цього виду у світовому масштабі. І не виключено, що кров цих коней, образно кажучи, «тече в жилах» сучасних їх нащадків, що знаходяться поза Асканія-Нова.

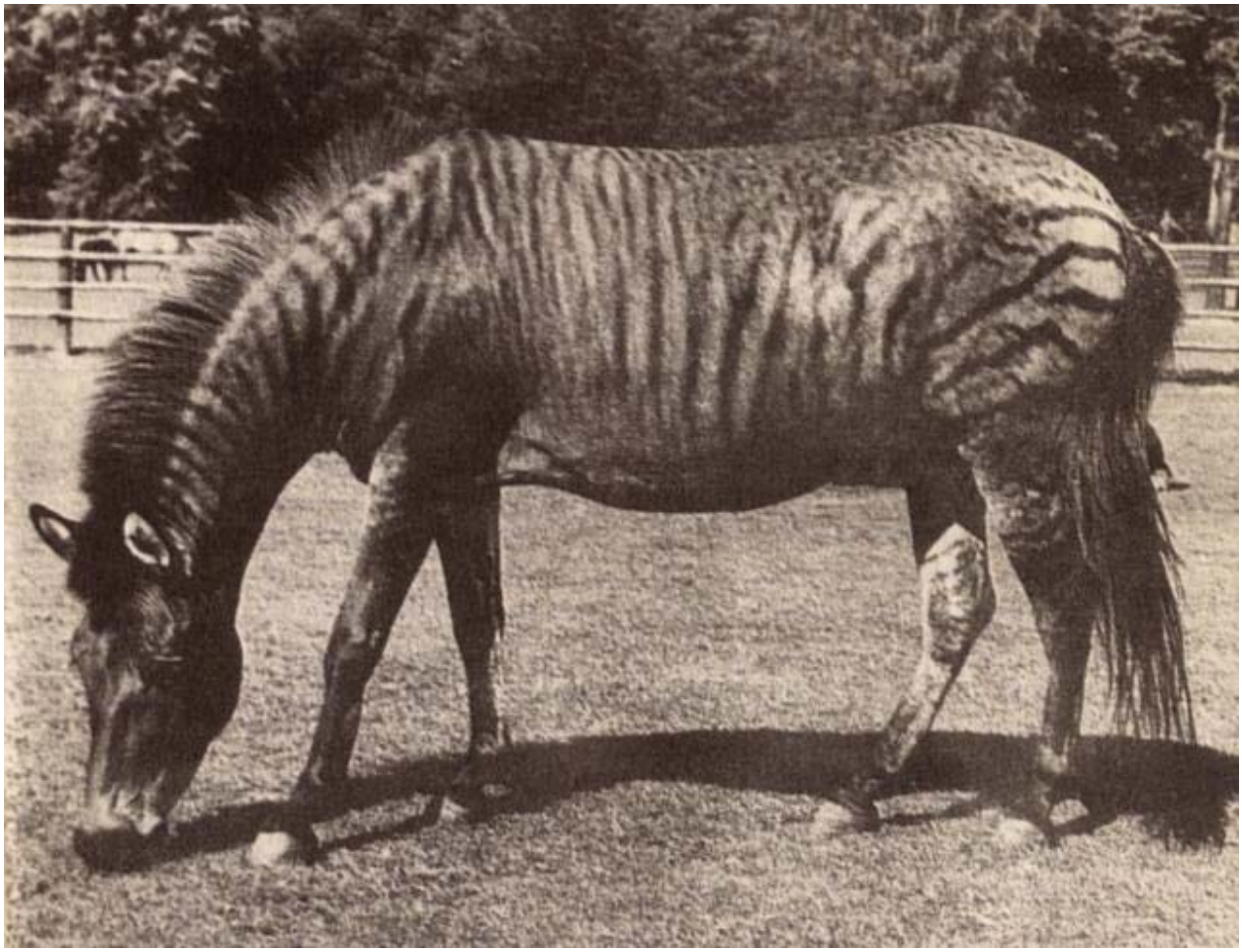

Рис. 5. Зеброїд.

Роботи з відновлення коня Пржевальського шляхом гібридизації були відновлені в Асканія-Нова тільки в 1948 р., коли в зоопарк був завезений п'ятирічний чистокровний жеребець Орлик (у племінній книзі коня Пржевальського він значиться під подвійною кличкою Роберт-Орлик). У результаті цих робіт у 1949-1967 рр. у зоопарку було виведено 42 гібриди коня Пржевальського з домашнім конем. Вже з 1956 р. у табуні напівкровних гібридів було розпочате поглинання на дикого коня, у результаті чого одержані 3/4, 7/8 і 15/16 – кровні гібриди коня Пржевальського. Вони за екстер'єром вже мало відрізнялися від чистокровних коней, особливо 7/8 і 15/16 – кровні гібриди [9].

Для відновлення коня Пржевальського, шляхом поглинальної гібридизації, племінний інтерес представляли тільки гібридні самиці. Що стосується гібридних самців, то їх племінне використання має спеціальну

мету. У 1958 р. Українським інститутом тваринництва степових районів «Асканія-Нова» спільно з Казахським науково-дослідним інститутом тваринництва почав роботу по виведенню м’ясних коней для табунного утримання в напівпустелях Казахстану шляхом схрещування кобил м’ясної породи «джабе» з конем Пржевальського. За для цього до Казахстану були завезені з Асканія-Нова один ½ - кровний і один 3/4 - кровний гібридні жеребці коня Пржевальського з домашній конем, з метою прилиття коням «джабе» крові дикого виду для підвищення витривалості цієї м'ясної породи.

У «Асканія-Нова» відвіку виводили мулів і лошаків, яких використовували в роботі. Це найстародавніші з гібридів, виведені людиною. Тут також одержані дві гібридні форми від самця дикого напіввіслюка-кулана з домашніми ослицями і з домашніми кобилами, так звані віслюококулани і конекулани. Це злобні й норовисті тварини, яких важко пристосувати до господарських робіт, хоча за силою вони навряд чи поступаються мулам і лошакам.

У віслюококуланів переважає проміжний тип спадковості, у конекуланів явно домінують ознаки коня. Дослідами встановлено, що обидві ці форми, як і інші гібриди коней, безплідні.

Рис. 6. Мул – гібрид осла та кобили.

Протягом багатьох років вченими НДІ тваринництва степових районів «Асканія-Нова» проводилися дослідження з вивчення та збереження коня Пржевальского.

В умовах напіввільного утримання за науково-обґрунтованою системою розведення був сформований біологічно найповноцінніший і численніший (більше 100 голів) табун у світі зникаючого коня Пржевальського. Це генетичне ядро є джерелом підживлення всіх зоопарків світу. Асканійськими вченими ініційований і реалізований Міжнародний проект повернення цих тварин на свою прабатьківщину – монгольські степи. Один із них, Микола Павлович Крилов (1934-1995 рр.) працював над реалізацією цього Міжнародного проекту.

З іменами багатьох видатних учених інституту пов’язані дослідження коня Пржевальського. Ось лише деякі з них – О.П. Гуналі, М.В. Лобанов, Л.Г. Асратян, В.Д. Треус та ін.

О.П. Гуналі вніс істотний вклад у дослідження генеалогії коня Пржевальського і отримання гібридів. Працював над складанням родоводів коней Пржевальського [7].

М.В. Лобанов розробляв засоби оптимізації селекційного процесу в табунах коней Пржевальського. Удосконалив методику знерухомлення диких копитних, із метою отримання об'єктивних даних їх розвитку, транспортування і відбору матеріалу для досліджень.

Л.Г. Асратян займався питаннями акліматизації диких копитних тварин [10].

Вченими України проводилися успішні експерименти з розведення коней Пржевальського в зоні відчуження ЧАЕС.

У 1998 р. була запропонована «Програма відновлення первинного фауністичного комплексу і біорізноманіття Українського Полісся в зоні відчуження та обов’язкового (безумовного) відселення. Програма „Фауна”». Найбільш вдалим місцем для реалізації програми для проведення наукового експерименту, за думкою вчених, є чорнобильська зона. 40 % її території – це луки, пасовища, орні землі. Кинуті території фактично приречені на повільну деградацію. Прискорити екологічну реабілітацію зони можливо шляхом інтродукції компонентів (занесення на певну територію організмів, які слугуватимуть для біологічної боротьби зі шкідниками). У сучасній фауні Полісся відсутні види, які забезпечили би переробку щорічного приросту трав’яної рослинної маси. На думку старшого наукового співробітника відділу екології фітосистем Інституту ботаніки НАН України В. Ткаченка, цю екологічну нішу можуть зайняти тільки коні зі своєю особливою системою травлення, які дуже розбірливі та „обережні” у поїданні фітомаси.

Вчені-зоологи до цього ще додають невибагливість та витривалість дикого коня, який здатний зайняти цю нішу.

На сьогодні в зоні відчуження нараховується декілька десятків коней Пржевальського, завезених, головним чином, з Асканія-Нова і які дали приплід (рис. 7).

За часи свого функціонування програма „Фауна” отримала міжнародний резонанс та викликала інтерес закордонної громадськості. Засоби масової інформації світу писали, що чорнобильська зона відкрилася

для європейців зовсім з іншої сторони – тепер вона великий резерват природи та біорізноманіття.

Рис. 7. Коні Пржевальського у зоні відчуження.

Національним багатством України, без сумніву, є **гуцульська порода коней**. Унікальні господарські та біологічні якості забезпечують її ефективне різноманітне використання, а завдяки спокійному норову і поведінці, непоганим швидкісним якостям цих коней давно використовують у багатьох країнах Європи для верхової їзди, масового кінного спорту, кінного туризму та гіпотерапії.

Гуцульську породу коней можна віднести до найдавнішої. Походження цього коня губиться у темряві віків. Перші відомості про нього зустрічаються, починаючи з 1603 р. Дорогостайський у своїй книзі „Гіппус" описав коней зі Східних Карпат, як пристосованих виключно для праці та життя в горах. Однак відомостей в літературі про походження гуцульських коней дуже мало, а ті, що є, дуже суперечливі і недостатньо обґрунтовані.

У книзі Н.А. Крюкова „Славянские земли" (1915 р.) видану під патронажем Департаменту землеробства, виказано припущення, що „гуцульские лошади прямые потомки лошадей гуннов, а благодаря сильно гористому и изолированному положению района гуцульских обиталищ, лошади эти сохранили многие своеобразные черты" [11].

Спеціалісти-конярі і ряд вчених-зоологів, серед них представники віденської школи, вважають гуцульського коня прямим нащадком дикого коня – тарпана.

Австрійський гіполог Е. Гацкль у своїй монографії „Гірський тарпан лісових Карпат званий гуцулом” виклав власну версію походження гуцулів від дикого тарпана.

І.І. Жадан (1949 р.) та ряд інших вчених вважають, що тільки доказів за мастю, без врахування морфологічних і генетичних досліджень, недостатньо. Вони доводять, що масті диких коней , а також смугастість характерні для більшості аборигенних порід: „…гуцульская порода образовалась в результате бессистемного скрещивания пород южного и монгольского происхождения, в исключительно суровых условиях среды, при неравномерном и часто скудном кормлении. В силу этого, несмотря на большое участие в ее образовании заводских пород, и даже такой, как арабская, она остается примитивной, стойко сохраняя свои первичные формы„ [12, 39].

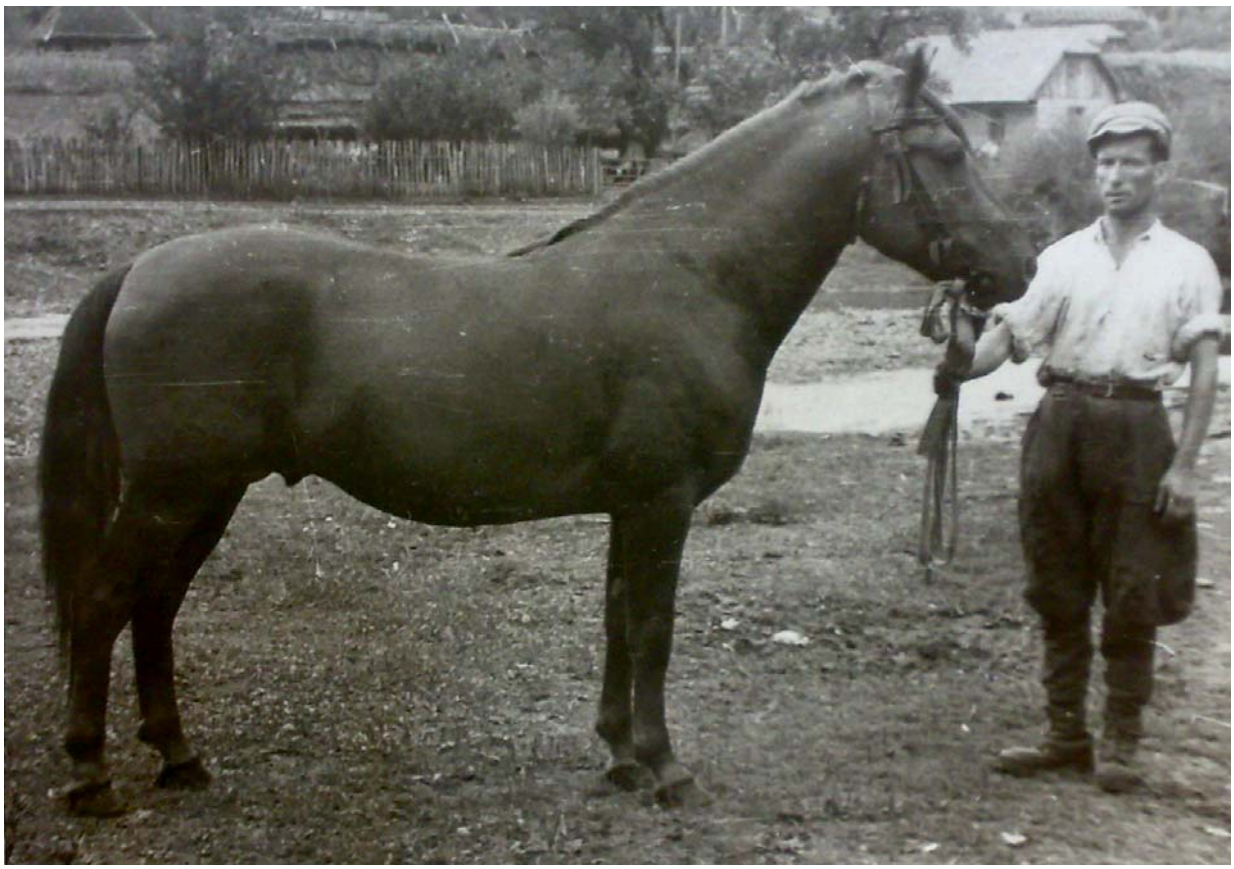

Рис. 8. Жеребець гуцульської породи зол.-руд. Гробі, родоначальник лінії (фото з дисертації І.І.Жадана).

З 1959 р. вивченням гуцульської породи коней займалися вчені Інституту тваринництва УААН. Зважаючи на велику цінність гуцульської породи і необхідність зберегти її для потреб народного господарства західних областей УРСР треба було приділити серйозну увагу розведенню і поліпшенню цих коней. Відділом конярства були розроблені заходи по відтворенню коней гуцульської породи в Станіславській області. Вчені прийшли до висновку, що племінну роботу з гуцульською породою коней треба вести, головним чином, методом чистопородного розведення, а також методом ввідного схрещування з арабською та терською породами. Терські

коні розводились в умовах культурно-табунного утримання, мають міцну конституцію і здатні до роботи в місцевостях з гірським рельєфом. Щоб значно збільшити кількість коней гуцульської породи, треба всіх наявних помісних кобил парувати з чистопородними гуцульськими жеребцями. Матеріали досліджень викладені у наукових звітах установи та в статті Д.А. Волкова, П.П. Волкова „Відновити племінну роботу з гуцульською породою коней" [13].

Відомий німецький вчений Б.Гржимек (1990 р.) взагалі піддає сумніву існування тарпана і стверджує, що доказів щодо існування в минулому мишастого тарпаноподібного дикого коня практично немає. Він дотримується поглядів походження домашнього коня від великоголового, сильного, позбавленого будь-якого зовнішнього благородства, дикого коня Пржевальського [14].

Більшість авторів вважають початковою формою в утворенні гуцульської породи перших дрібних селянських коней Галичини, Буковини, північної частини Угорщини, на яких вплинули коні монгольського кореня.

Протягом другої половини XIX ст. в польській та німецькій пресі з'явилися роботи різних авторів: Я. Григоровича, С. Бояновського, А. Осовіцького, М. Влад та ін., які займалися вивченням «гуцуликів».

Треба визнати, що відродженню гуцульського коня багато в чому посприяв польський уряд, який після Першої світової війни, вбачаючи кризовий стан у розведенні цієї породи, зумів зберегти, розмножити і поліпшити її.

Українські науковці й практики доклали багато зусиль для збереження і відродження гуцульського коня. Сьогодні достатньо відомі імена таких науковців, як М.Й. Головач та Ю.П. Стефурак, які працюють над вирішенням цієї проблеми. У монографії «Розведення та використання гуцульської породи коней» за редакцією Ю.П. Стефурака зі всебічною повнотою розглядаються питання історії походження, розвитку, розведення та використання цієї породи коней [15].

У 1994 р. в зоні Прикарпаття створено Коломийську (Івано-Франківську) та Львівську державні заводські конюшні, а також племрепродуктори цієї породи коней.

Вбачаючи необхідність відродження зникаючих порід тварин, у 1994 р. відкрито відділ тваринництва при Прикарпатському відділенні інституту агроекології та біотехнології.

У 2002 р. створено науково-виробничу асоціацію «Племконецентр». Основною метою діяльності якої є оцінка племінних ресурсів та формування масиву гуцульської породи коней у гірських районах Карпат.

Вченими Івано-Франківського інституту АПВ УААН, Закарпатського інституту АПВ УААН та Інституту тваринництва УААН розроблено програми формування масиву гуцульських коней та наукового забезпечення конярства України, які працюють над їх реалізацією.

Завдяки спільним зусиллям вчених на сьогодні ця цінна порода коней почала відроджуватися.

Ще однією породою коня, знайомство з якою сьогодні, нажаль, можливе лише по книжках, є **поліський кінь** (рис. 9).

Вивчення поліській породи коней було проведено вперше в 1935 р., за завданням Наркомзему СРСР, експедицією ВНДІК під керівництвом В.І. Калініна. Вона обстежила, головним чином поліського коня Білоруської РСР, на території України були охоплені тільки два райони Чернігівської області.

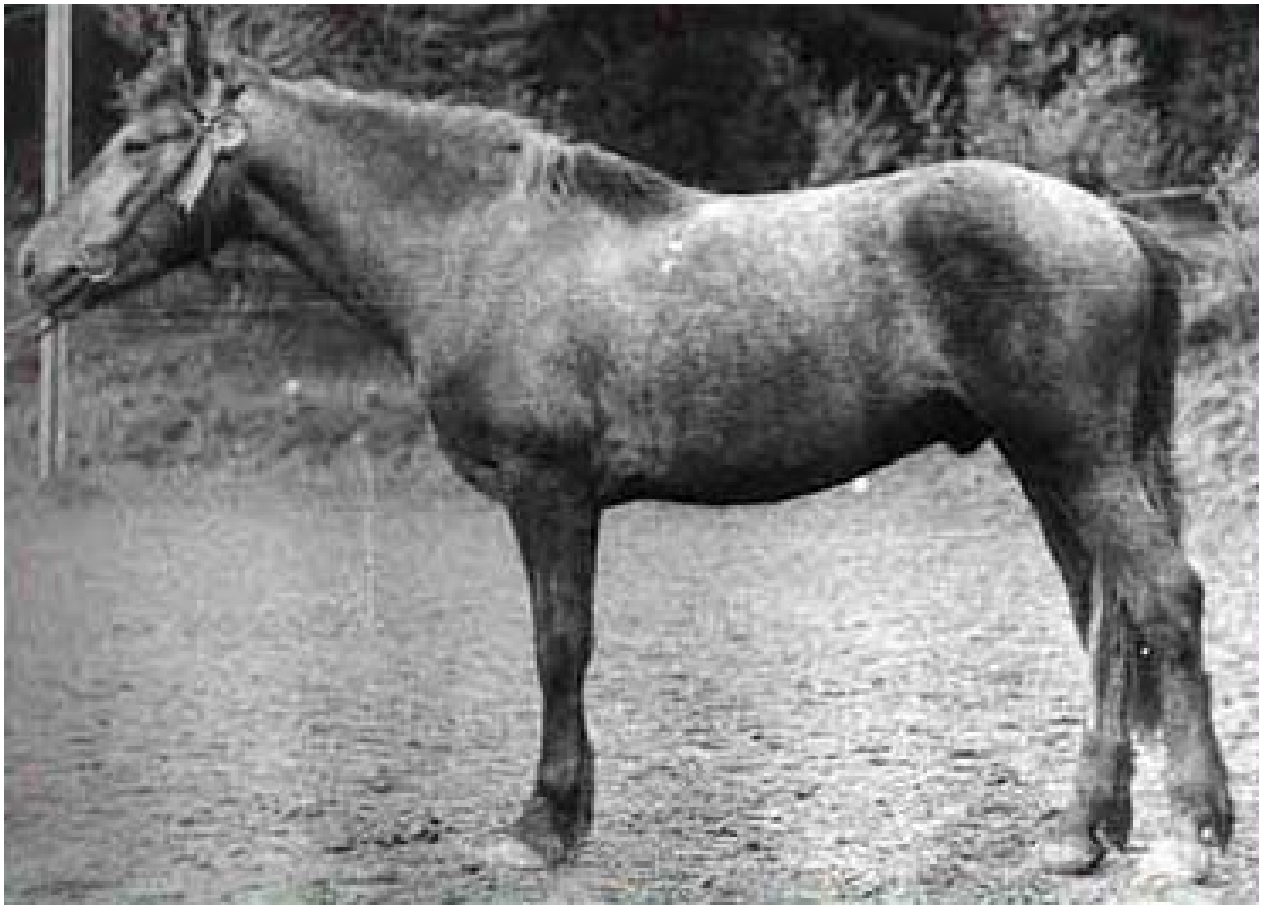

Рис. 9. Поліський кінь.

У 1936 р. С.А. Литвиним було обстежено невелике поголів'я поліських коней Чернігівської області: « По экстерьерным признакам полесская лошадь принадлежит к мелким породам (рост 136 см, вес 305 кг) обладает развитой мускулатурой и крепким костяком, компактна и пропорционального сложения: голова средней величины с прямым профилем, шея по массивности средняя с косой постановкой, холка низковатая, прямая спина и короткая, крепкая округлая поясница. Круп круглый и слегка спущен; узкогрудость не характерна. Постановка ног правильная, покровов конечностей почти не встречается. Масть преимущественно гнедая и буланая, реже – мышастая и серая с разными оттенками. Темперамент повышенный, с наклонностью к бегу, в работе довольно вынослива, не требовательна к корму и хорошо приспособлена к специфическим условиям Полесья» [15].

У 1939 р. місцевий кінь Полісся вивчався Українською зональною станцією по конярству (Кобиський В.А., Ігнатієва М.Б.). Обстеження було проведене в основному в південних районах БРСР і в декількох районах Житомирської й Чернігівської областей УРСР. Подальше вивчення поліського коня було перерване у зв'язку з війною і тимчасовою окупацією країни.

У 1946 р., при складанні плану природного районування коней в Україні, виник ряд питань, правильне рішення яких потребувало попереднього обстеження кінського поголів'я республіки, особливо районів Полісся. За дорученням Міністерства сільського господарства УРСР таке обстеження було проведене Українським НДІ тваринництва (нині Інститут тваринництва УААН). З цією метою в 1946-1947 рр. була організована експедиція по обстеженню конярства поліських областей України.

Вивченням поліського коня Української СРСР займалися такі вчені інституту як В.К. Ключников, Й.Д. Манаков, Ф.К. Мусієнко. Стосовно його походження вчені підкреслювали, що сучасний поліський кінь України утворений у результаті схрещування литовських коней лісового типу з російськими монголізованими. При цьому вони вважали, що український поліський кінь більше монголізований порівняно з поліським конем Білорусі (В.К. Ключников, Й.Д. Манаков) [17].

Протилежної думки дотримувався співробітник Української зональної станції з конярства А.Д. Вільчинський. Який у 1948 р. у своїй роботі, присвяченій вивченню місцевих коней Тернопільської і Волинської областей, зазначає: «Волынь и другие районы обитания полесской лошади длительное время были оторваны от Московского княжества и находились под властью Польши. Кроме того, районы Полесья обособлены и замкнуты. Обособленности и замкнутости этого края помогли дремучие леса, непроходимые болота, отсутствие хороших дорог. Отдельные районы остались недоступными для проникновения татар и других завоевателей. В связи с этим монголизированные и другие лошади в Полесье попадались в небольшом количестве и влияния большого оказать не могли. Поэтому местная лошадь Волынской области и в настоящее время имеет больше сходных черт с лесной лошадью, чем с монголизированной» [18].

Наступний період проведення досліджень з вивчення поліського коня припадає на 1948-1951 рр. Основним завданням було - вивчити райони розведення, встановити питому вагу в кінському поголів'ї коней колгоспів, дати зоотехнічну характеристику місцевого коня та її помісей з іншими породами (Сумської і Чернігівської областей) і на основі цих матеріалів визначити шляхи й методи подальшої племінної роботи з місцевим конем східного Полісся УРСР.

Подальшу роботу в цьому питанні проводив учений Інституту тваринництва УААН Ф.К. Мусієнко. Він прийшов до такого висновку: «Местные лошади некоторых районов западного Полесья УССР(нынешней Ровенской и Волынской областей), более замкнутых и менее доступных для

татаро-монгольских завоевателей, имеют большое сходство с лошадьми лесного типа (жмудскими), под влиянием которых они находились в течении длительного времени. В тоже время лошади Сумского, Черниговского, Киевского и Житомирского Полесья по своему типу стоят ближе к лошадям монгольского корня, влияние которого было здесь более значительным» [19].

Відповідно до методики, затвердженої Вченою Радою УНДІТ упродовж вказаного періоду було обстежено і вивчено 2888 коней у 92 колгоспах 22 районів різних областей зони Полісся УРСР.

Виходячи з потреб народного господарства і враховуючи природно-історичні умови Полісся, з низькорослого коня з малою працездатністю, але витривалого й добре пристосованого до місцевих умов, необхідно було створити рухливого, достатньо вантажопідйомного коня, який міг би легко проходити з вантажем по польових дорогах Полісся.

У результаті проведеної роботи виявлено, що поліський кінь у тому типі, яким він був на той час, не задовольняє тих вимог, які ставилися, і тому в цілях створення бажаного типу коня для Полісся необхідно поліпшити місцевих поліських коней культурними породами, а саме – арденами [19].

Роботу необхідно вести методом поглинального схрещування і «прилиття крові».

Для подальшого вивчення залишалося питання – до якого покоління необхідно проводити поглинальне схрещування помісей і почати розведення помісей «в собі» [17].

На жаль подальша робота в Україні з цією породою коней виявилася неможливою, вона залишилася лише в історії держави та науки, оскільки припинила своє існування в природі. Однак у Бєларусі більше пройнялися проблемою збереження цієї реліктової породи, яка слугувала основою створення білоруської запряжної породи, і сьогодні розробляється програма відродження поліської породи.

Досвід роботи вчених щодо культурного освоєння тварин указує на широкі можливості залучення дикої фауни в господарство людини, а вміле застосування методів розведення, гібридизації, приручення і одомашнення тварин дає змогу певною мірою змінювати тваринний світ у потрібному для людини напрямі.

Висновок. Упродовж багатьох років і навіть століть, вченими України, Росії, Польщі та інших країн піднімалася проблема рідкісних та реліктових порід. Нажаль деякі види диких коней втрачені назавжди (тарпан, поліський кінь). Завдяки наполегливій праці вчених вдалося зберегти та розвести коней Пржевальського та групу тарпаноподібних коней (польський коник). В умовах сучасного екологічного стану проводяться експерименти щодо збереження та встановлення флори та фауни України. Від сучасних вчених залежить, чи матимуть рідкісні види тварин шанс на життя.

Бібліографічний список

1. Черский И. Описание коллекций послетретичных млекопитающих / И. Черский. – М. : Изд-ние АН, 1896. – 198 с.

2. Кеппен Ф. К истории тарпана в России / Ф. Кеппен // Журнал Министерства народного просвещения, 1891. – С. 23 – 29.

3. Анучин Д. К вопросу о диких лошадях в России / Д. Анучин // Журнал Министерства народного просвещения. – М.: Изд-ние АН, 1896. – С. 30 – 37.

4. Громова В. История лошадей (рода Equus) в Старом Свете / В. Громова // Труды Палеонтологического ин-та АН СССР. – 1949. – Т. XVII. – 348 с.

5. Ветуляни Т. Проблема тарпана на фоне новейших робот Академии наук СССР по истории лошди в Старом свете / Т. Ветуляни // Зоологический журнал. – 1952. – № 31 (5). – С. 727 – 735.

6. Завадовский М.М. Общий очерк и история развития Аскания-Нова / М.М. Завадовский // Аскания-Нова - степной заповедник Украины: Сб. статей. – М.: Госиздат, 1922. – С. 47.

7. Гунали А.П. Новый гибрид – дикая лошадь Пржевальского и зебра / А.П. Гунали // Труды ИНГАЖ. – М., 1953. – Т.1. – С. 33 – 42.

8. Иванов М.Ф. Гибриды в зоопарке Фальц-Фейна в Аскания-Нова. – К., 1916. – 116 с.

9. Треус В.Д. Акклиматизация и гибридизация животных в Аскания-Нова / В.Д. Треус. - К., 1968. – 316 с.

10. Асратян Л.Г. Опыт акклиматизации диких копытных животных в Аскания-Нова / Л.Г. Асратян // Труды УНИИЖ степных районов им. М.Ф. Иванова «Аскания-Нова». - К.: Госиздат УССР, 1959. – С. 109 – 129.

11. Крюков Н.А. Славянскія земли. Сельское хозяйство в славянских землях в связи с общим развитіем этих стран / Н.А. Крюков. – Петроград, 1925. – Т.2, Ч. 1 «Галиція». – С.115.

12. Жадан И.И. Происхождение гуцульской лошади / И.И. Жадан // Труды ВНИИК. – М.: Сельхозгиз, 1950. – Вып. XVIII.– С. 37-39.

13. Волков Д.А. Відновити племінну роботу з гуцульською породою коней / Д.А. Волков, П.П. Волков // Соціалістичне тваринництво. – 1959. – № 9. – С.38-41.

14. Гржимек Б.И. Снова о лошади / Б.И. Гржимек. – М., 1990. – 207 с.

15. Розведення та використання гуцульської породи коней: між народний досвід / Ю. Стефурак, М.Яцьковський, В. Мороз, Б.Сребро; за ред. Ю.П. Стефурака. – Чернівці: Прут, 2005. – 112 с.

16. Литвин С.А. Метизация лошадей арденами и брабансонами УССР / С.А. Литвин // Коневодство. – 1947. - №4. – С. 14 – 18.

17. Ключников В.К. Полесская лошадь Украины и пути ее улучшения / В.К. Ключников, И.Д. Манаков // Коневодство. – 1948. -№ 4. – С.

18. Вильчинский А.Д. Местные лошади Волынской и Ровенской области: [рукопись], 1948. – 39 с.

19. Мусиенко Ф.К. Лошадь Полесья Украины и методы ее улучшения: [рукопись] / Ф.К. Мусиенко / Украиский НИИЖ. – Х., 1951. – 160 с.

ЭВОЛЮЦИЯ НАУЧНЫХ ИДЕЙ ОТНОСИТЕЛЬНО ИЗУЧЕНИЯ РЕДКИХ И РЕЛИКТОВЫХ ПОРОД ЛОШАДЕЙ УКРАИНЫ

Кунец В.В., Институт животноводства УААН

Во время становления независимого Украинского государства встает необходимость углубленного изучения истории отечественной науки. Среди ее отраслей одно из ведущих мест занимает история сельскохозяйственной науки, в частности коневодства. В статье рассмотрен вклад ученых относительно изучения редких и реликтовых пород лошадей. Осознавая важность этого вопроса, ученые Украины и ученые других стран обращались к нему неоднократно. В этой работе была сделана попытка исторической реконструкции эволюции отдельных идей в научном коневодстве по этому вопросу.

Ключевые слова: коневодство, тарпан, лошадь Пржевальского, полесская лошадь, редкие и реликтовые породы, труды ученых, история сельскохозяйственной науки.

EVOLUTION OF SCIENTIFIC IDEAS ON THE STUDY OF RARE AND RELICT BREEDS OF HORSE OF UKRAINE.

Kunets V.V., Institute of the Animal Science of the UAAN

The necessity of deep study of history of domestic science gets up during becoming of the independent Ukrainian state. Among its industries one of leading places is occupied by history of agricultural science, in particular horse breedings. The deposit of some scientists in relation to the study of rare and relict breeds of horse is considered in the article. Realizing importance of this question the scientists, as well as scientists of other countries, addressed him repeatedly. The attempt of historical reconstruction of evolution of separate ideas in the scientific horse breeding through this question was done in this work

Keywords: horse breeding, tarpan, horse Przheval'skogo, polesskaya horse, rare and relict breeds, labours of scientists, history of agricultural science.